

- ५.१ सभासद : अर्थ
सभासद विरुद्ध भागधारक
- ५.२ सभासदत्वासाठीची पात्रता
- ५.३ सभासदत्वाचे संपादन
- ५.४ सभासदत्वाची संपुष्टता
- ५.५ सभासदांचे अधिकार, कर्तव्ये आणि जबाबदारी

प्रस्तावना :

शिक्षण, मनोरंजन, विविध सामाजिक उद्दिष्टे तसेच व्यवसाय अशा विविध कारणांसाठी सार्वजनिक संस्थेची स्थापना केली जाते. पारिभाषित उद्देश व परस्पर संबंध असणारी ही एक संरचित घटक आहे. स्वतः संस्था जरी अचेतन रचना असली तरी तिची स्थापना व व्यवस्थापन व्यक्तीद्वारेच केले जाते. अशा संस्थेशी संबंध असणाऱ्या व्यक्तीला सभासद असे संबोधले जाते. संस्था ही सभासदांची असते, सभासदांनी निर्माण केलेली असते व सभासदांकरिताच असते, असे म्हणणे योग्य ठरेल.

आता आपण 'कंपनीचे सभासद' ही सभासदत्व संकल्पना समजून घेऊ या.

५.१ सभासद अर्थ :

ज्या व्यक्तीचे नांव कंपनीच्या सभासद नोंदवहीत नोंदविण्यात आले आहे आणि इतर कोणतीही व्यक्ती ज्या व्यक्तीने कंपनीचे समभाग भांडवल धारण केले आहे अन् जिचे नांव भागपेढीच्या (डिपॉझिटरी) नोंदवहीत लाभप्रद मालक (बेनिफिशियल ओनर) म्हणून नोंदविलेले आहे. अशी व्यक्ती म्हणजे सभासद होय.

कंपनीचा सभासद होण्यासाठी लागणाऱ्या दोन प्राथमिक आवश्यकता :

१. कंपनीचे भाग विकत घेण्यासाठीचा लिखित करार.
२. सभासद नोंदवहीमध्ये त्याच्या मान्यतेनुसार त्याच्या नावाची नोंदणी करणे.

१) सभासद नोंदवही : या नोंदवहीमध्ये सर्व सभासदांचे तपशील निर्धारित स्वरूपात लिहून ठेवले जातात.

२) भागपेढी : अशी संस्था जिथे आर्थिक प्रतिभूती-इलेक्ट्रॉनिक/अमूर्त स्वरूपात ठेवल्या जातात. उदा. NSDL, CDSL.

३) लाभप्रद मालक : ज्या गुंतवणूकदाराच्या प्रतिभूती इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात आहेत अशी व्यक्ती.

सभासद विरुद्ध भागधारक :

सर्वसाधारणपणे एखादी व्यक्ती कंपनीचे भाग खरेदी करून सभासद बनते. कंपनी सभासद बनण्याचा हा एक परिचित व सोपा मार्ग आहे. सर्व व्यावहारिक उद्देशांकरिता या व्यक्तीला 'सभासद' किंवा 'भागधारक' असे आलटून-पालटून संबोधण्यात येते. पण काही वेळेला सभासद हा भागधारक किंवा उलटपक्षी भागधारक हा सभासद असेलच असे नाही. खाली दिलेल्या उदाहरणांवरून हे स्पष्ट करता येते.

1) सभासद आहे पण भागधारक नाही :

१) घटनापत्रकासाठी सह्या देणाऱ्या व्यक्ती : घटनापत्रकावर सह्या देणाऱ्या व्यक्ती कंपनीच्या सभासद असतात पण जोवर त्यांना भाग वाटप केले जात नाही तोपर्यंत ते भागधारक नसतात.

२) हमी रक्कम मर्यादित कंपनी : या कंपनीकडे कोणतेही भाग भांडवल नसते म्हणूनच या कंपनीचे सभासद हे भागधारक नसतात.

- ३) **मूक संमतीने सभासदत्व (Membership by Acquiescence/Estoppel) :** एखादी व्यक्ती जर स्वतःला सभासद म्हणून भासवत असेल, आणि त्याच्या सभासत्वाला मूक संमती दिली जाते तेव्हा ती व्यक्ती भागधारक नसूनही सभासदाच्या दायित्वाला जबाबदार धरली जाते.
- ४) **भाग हस्तांतर :** भाग हस्तांतरकाने (विक्रेता) भागांची विक्री केल्यानंतरही त्याचे नाव जोपर्यंत सभासद नोंदवहीतून काढले जात नाही आणि हस्तांतरितीचे (खरेदीदार) नाव त्या जागी नोंदवले जात नाही तोपर्यंत त्याचे कंपनी सभासदत्व सुरूच राहते.
- ५) **सभासदाचा मृत्यू झाल्यास :** मृत सभासदाचे भाग त्याच्या कायदेशीर वंशज किंवा वारसाकडे संक्रमित केले जातात. अशावेळी मृत सभासद हा कंपनीचा भागधारक नसतो पण भाग संक्रमित होईपर्यंत तो कंपनीचा सभासद असतो.
- ६) **सभासद दिवाळखोर झाल्यास :** जेव्हा भागधारक दिवाळखोर होतो तेव्हा न्यायालयाने नियुक्ती केलेल्या अधिकृत व्यक्तीच्या (रिसिप्डर or assignee) नावाने भाग संक्रमित होतात. अशावेळी दिवाळखोर व्यक्ती भागधारक नसूनही तिचे सभासदत्व सुरूच राहते.

II) भागधारक आहे पण सभासद नाही :

हस्तांतरिती (समभाग विकत घेणारा), भागधारक दिवाळखोर झाल्यावर न्यायालयाने नियुक्त केलेली अधिकृत व्यक्ती (official receiver), भागधारकाचा मृत्यू झाल्यावर त्याचा कायदेशीर वारस/वंशज अशा व्यक्ती भागधारक आहेत पण कंपनीच्या सभासद नाहीत.

५.२ सभासदत्वासाठीची पात्रता : आता आपण कंपनीचे सभासद कोणास होता येते वा कोणाला होता येत नाही ते पाहू या - सभासदत्वाचे निकष :

भागांची खरेदी करणे म्हणजे एखादा करारनामा करण्यासारखेच आहे. म्हणजेच करारबद्ध होण्यासाठी सक्षम असणाऱ्या ज्या व्यक्ती किंवा संस्था असतात, त्या कंपनीच्या सभासद बनू शकतात, म्हणूनच या गोष्टीला करारनामा कायद्यातल्या तरतुदींचा संदर्भ आहे. कंपनी कायद्याच्या तरतुदी, घटनापत्रक आणि नियमावलींच्या अधीन राहून कोणतीही 'sui juris' व्यक्ती कंपनीची सभासद बनू शकते ते खालीलप्रमाणे :

(sui juris हा लॅटीन शब्द असून याचा अर्थ स्वतःच्या गोष्टी जबाबदारीने हाताळण्यासाठी कायदेशीररित्या सक्षम असलेली व्यक्ती)

I) व्यक्ती :

- अ) **अज्ञान व्यक्ती :** अज्ञान व्यक्ती (ज्या व्यक्तीचे वय १८ वर्षांपेक्षा कमी आहे) कंपनीची सभासद बनू शकत नाही. अल्पवयीन व्यक्तीचे पालनकर्ते त्याच्या वतीने भाग विकत घेतात.
- ब) **दिवाळखोर :** दिवाळखोर व्यक्तीचे लाभप्रद अधिकार अधिकृत व्यक्तीच्या (official receiver) ताब्यात गेल्यामुळे त्याचे सभासदत्व संपुष्टात येते.
- क) **मानसिक असंतुलन :** मानसिक संतुलन बिघडलेली व्यक्ती करारबद्ध होण्यास असमर्थ असल्यामुळे कंपनीची सभासद म्हणून राहण्यासही अपात्र ठरते.
- ड) **विदेशी नागरिक :** विदेशी नागरिक करारबद्ध होण्यास पात्र असल्यामुळे फॉरेन एक्सचेंज मॅनेजमेंट ॲक्ट १९९९ (Foreign Exchange Management Act (FEMA) 1999) च्या अधिन राहून भारतीय कंपन्यांचे भाग विकत घेऊन सभासदत्व मिळवू शकतो.

FEMA : बाह्य व्यापार सुलभ करणे तसेच परकीय चलन बाजाराला भारतात प्रोत्साहन देणे असा याचा उद्देश आहे.

II) संस्था :

- अ) कंपनी :** कंपनी कायदेशीर व्यक्ती असल्यामुळे, तिला स्वतःच्या नावे दुसऱ्या कंपनीचे सभासद होता येते. परंतु त्याकरिता घटनापत्रकात तरतूद असणे आवश्यक आहे. मात्र ती स्वतःच्याच कंपनीमध्ये गुंतवणूक करू शकत नाही.
- ब) सहकारी संस्था :** सहकारी संस्था ही नोंदणीकृत संस्था असल्यामुळे तिला कंपनीचे सभासद होता येते.
- क) मर्यादित दायित्व भागादारी संस्था (Limited Liability Partnership) :** ही एक जुरिस्टीक (Juristic : न्यायवादी) व्यक्ती असल्यामुळे कंपनीची सभासद बनू शकते.
- ड) हिंदू अविभक्त कुटुंब :** या संस्थेच्या सभासदत्वाला कायदा मनाई करत नाही मात्र भागांची नोंदणी 'कर्ता' च्या नावाने होते.
- इ) भागीदारी संस्था :** ही नोंदणीकृत संस्था नसल्यामुळे कंपनीची सभासद बनू शकत नाही. पण भागीदारी संस्था भागीदारांच्या नावाने भाग धारण करू शकते.
- फ) विश्वस्त संस्था :** नोंदणीकृत विश्वस्त संस्था स्वतःच्या नावावर कंपनीचे सभासदत्व प्राप्त करू शकते.

कंपनी सभासदत्वासाठी पात्रता

अ.क्र.	व्यक्ती	पात्र	संस्था	पात्र
१)	अल्पवयीन	नाही	१) कंपनी	होय
२)	दिवाळखोर	नाही	२) सहकारी संस्था	होय
३)	मानसिक असंतुलन व्यक्ती	नाही	३) मर्यादित दायित्व भागीदारी संस्था	होय
४)	विदेशी नागरिक	होय	४) हिंदू अविभक्त कुटुंब	नाही
५)	हिंदू अविभक्त कुटुंबाचा कर्ता	होय	५) भागीदारी संस्था	नाही
			६) विश्वस्त संस्था	होय

५.३ सभासदत्वाचे संपादन :

एखाद्या कंपनीचे सभासदत्व कसे मिळवता येईल याचा आता आपण अभ्यास करू या.

- १) घटनापत्रकाची सदस्यता घेऊन :** कंपनीच्या घटनापत्रकावर सह्या करणाऱ्या किमान व्यक्ती या कंपनीच्या सभासद बनतात. उदाहरणार्थ : सार्वजनिक कंपनीसाठी सात (७) सदस्य, खासगी कंपनीसाठी दोन (२) सभासद, तर एक व्यक्ती कंपनीसाठी एक (१) सभासद अशा किमान व्यक्ती घटनापत्रकावर सह्या करण्यासाठी आवश्यक असतात. खरेतर हे सर्वजण कंपनीचे प्राथमिक सभासद असतात.
- २) भाग खरेदीसाठी अर्ज करून व भाग वाटपाने :** ज्या व्यक्तीला कंपनीचे भाग खरेदी करावयाचे असतात त्या व्यक्तीला कंपनीकडे अर्ज करावा लागतो. त्याचा भाग खरेदीसाठीचा अर्ज जर कंपनीने स्वीकारला तर त्याला भागांचे वाटप केले जाते. अशाप्रकारे तो भागधारक बनतो आणि सभासदत्व मिळवतो.
- ३) अभौतिक (डिमटेरिअलाइज्ड) स्वरूपात भाग धारण करणे :** एखाद्या व्यक्तीच्या नावावर असलेले भाग भागपेढी (depository) मध्ये लाभप्रद मालक म्हणून नोंदविलेले असतात अशी व्यक्ती कंपनीची सभासद असते.

अभौतिक स्वरूप (De materialised form) : म्हणजे आर्थिक प्रतिभूती भौतिक किंवा कागद स्वरूपात न धारण करता इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात धारण करणे.

४) **भाग हस्तांतर करून :** एखाद्या व्यक्तीने विद्यमान भागधारकाकडून भागांची खरेदी केली व ही हस्तांतरणाची विनंती कंपनीने मान्य केली की ती व्यक्ती कंपनीची नोंदणीकृत सभासद बनते.

५) **भाग संक्रमणामुळे :** सभासदाचा मृत्यू, दिवाळखोरी किंवा मानसिक असंतुलन झाल्यामुळे कायद्यांतर्गत जे भागांचे हस्तांतर होते त्याला भाग संक्रमण असे म्हणतात.

सभासदाचा मृत्यू झाल्यास त्याचा वारस, दिवाळखोरी असेल तर अधिकृत व्यक्ती (Official receiver) आणि मानसिक असंतुलन असेल तर प्रशासक (administator) याप्रमाणे संबंधित व्यक्ती सभासदाची जागा घेतात.

६) **एक व्यक्ती कंपनीची नाम निर्देशित व्यक्ती (Nominee of One Person Co.) :** एक व्यक्ती कंपनीच्या सभासदाचा मृत्यू झाल्यास, घटनापत्रकात ज्याचे नाव नामनिर्देशित केले आहे तो कंपनीचा मालक होतो.

७) **मूकसंमतीने सभासदत्व (By acquiescence) :** ज्या व्यक्तीचे नाव सभासद नोंदवहीत चुकून प्रविष्ट झाले आहे, अथवा तो सभासद असल्याचे भासवत असेल, जाणूनबुजून आपले नाव नोंदवहीत राहू देत असेल (कंपनीला कळवत नाही आणि चूक दुरुस्त करून घेत नाही) तर अशा व्यक्तीस सभासदत्व नाकारण्यापासून रोखले जाते. अशी व्यक्ती कंपनी विसर्जनाच्या वेळी सभासद म्हणून जबाबदार धरली जाते. यालाच प्रतिबंधत्वाचा सिद्धांत (Principle of Estoppel) असे म्हणतात.

५.४ सभासदत्वाची संपुष्टता (सभासदत्वाला विराम) :

एखाद्या व्यक्तीचे सभासदत्व पुढीलपैकी कोणत्याही एका कारणामुळे संपुष्टात येऊ शकते.

- १) सभासदाने आपल्या भागांचे हस्तांतर दुसऱ्या व्यक्तीस केल्यास.
- २) जेव्हा भागधारकाचा मृत्यू होतो किंवा दिवाळखोर झाल्याने भागांचे संक्रमण होऊन.
- ३) जेव्हा कंपनी स्वतःच आपल्या भागांची परत खरेदी (buy back) करण्याची तयारी दर्शवते व सभासद त्याचे भाग कंपनीला विकतो.
- ४) समभागावरील मागणी हप्त्याच्या (call money) रकमेची वारंवार मागणी करून देखील भागधारकाने रक्कम न भरल्यास, कंपनी भाग जप्त करते.
- ५) कंपनीच्या सभासदाने नियमावलीनुसार, कंपनीला भाग स्वेच्छेने परत केल्याने त्याचे नाव नोंदवहीतून कमी केले जाते.
- ६) कंपनीच्या भाग धारणाधिकाराचा (Lien on Shares) उपयोग केल्याने.
- ७) परतफेडीच्या अग्रहक्क भागांची मुदत संपल्यानंतर, त्यांची रक्कम परत केली की अग्रहक्क भागधारकांचे सभासदत्व रद्द होते.
- ८) माहितीपत्रकातील चुकीच्या विधानामुळे जर सभासदांची फसवणूक झाली असेल तर तो कंपनी बरोबरचा सभासदत्वाचा करार रद्द करतो.
- ९) कंपनीचे विसर्जन झाल्यानंतर.

भाग धारणाधिकार (Lien on Shares) : जोपर्यंत कंपनीकडून घेतलेल्या कर्जाची रक्कम सभासद परत करत नाही तोपर्यंत तारण म्हणून ठेवलेल्या भागांचे कंपनी सभासदाकडे हस्तांतर करत नाही. यालाच भाग धारणाधिकार असे म्हणतात.

परतफेडीचे अग्रहक्क भाग ठरावीक मुदतीकरिता दिले जातात व मुदत संपल्यावर त्यांची परतफेड केली जाते.

५.५ सभासदांचे अधिकार, कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या :

अधिकारांच्या स्वरूपातील लाभ उपभोगणे, कर्तव्यांची पूर्तता करणे, जबाबदाऱ्यांचे दायित्व सांभाळणे (जर असेल तर) ही संस्थेची अविभाज्य अंगे आहेत. त्यामुळे ही सर्व कंपनी सभासदांनाही लागू होतात.

सभासदांचे अधिकार :

१) पुस्तके, दस्तऐवज प्राप्त करण्याचा अधिकार :

घटनापत्रक, नियमावली, हिशोब तपासनीसाचा अहवाल, संचालकांचा अहवाल, जमाखर्चाची पुस्तके या सर्वांची प्रत त्याला मिळू शकते. याशिवाय सभासदांची नोंदवही, कर्जरोख्यांची तारण नोंदवही, इतिवृत्त नोंदवही, सभेसाठी नियुक्ती केलेल्या प्रतिनिधींचे दस्तऐवज, सादर करावी लागणारी विवरणपत्रे हे सर्व तपासण्याचा अधिकार सभासदांना आहे.

२) कंपनीचे मूलभूत निर्णय घेण्याचा अधिकार :

कंपनी सभासदांना सर्वसाधारण सभेमध्ये निर्णय घेण्याचे विशेष अधिकार प्राप्त झालेले असतात. उदा. अ) कंपनीच्या कार्यालयीन पत्त्यात बदल, ब) अधिकृत भाग भांडवलात वाढ करणे, क) उद्दिष्ट कलमातील बदल, ड) नियमावलीतील बदल, इ) कंपनीचे अधिग्रहण वा विलिनीकरण, फ) एकमेव विक्री एजंटची नेमणूक, ग) कंपनीचे विसर्जन इत्यादी.

३) कंपनीच्या सर्वसाधारण सभांमध्ये सहभागी होण्याचा अधिकार :

कंपनी सभासदांना सर्व प्रकारच्या सर्वसाधारण सभांच्या सूचना व कार्यक्रमपत्रिका मिळणे, सभांना प्रत्यक्ष उपस्थित राहणे अथवा प्रतिनिधींची (Proxy) नेमणूक करणे, सभेतल्या चर्चांमध्ये सहभागी होणे व मतदान करणे, विशेष सर्वसाधारण सभा बोलावणे, इत्यादींचे अधिकार सभासदांना प्राप्त झालेले असतात.

४) संचालकांची नेमणूक तसेच बडतर्फ करण्याचा अधिकार :

संचालकांची नेमणूक तसेच बडतर्फ करण्याचा अधिकार सभासदांना असतो.

५) कंपनीचा वार्षिक जमा-खर्च व हिशेब तपासणी संबंधित अधिकार :

कंपनीच्या वार्षिक सर्वसाधारण सभेत वार्षिक जमाखर्चाला मान्यता देणे, हिशेब तपासनीसाची नेमणूक करणे व त्याचे मानधन ठरविणे तसेच त्याला काढून टाकण्याचे अधिकार सभासदांना असतात.

६) कंपनीच्या नफ्यामध्ये सहभागी होण्याचा अधिकार :

परतावा (Return) मिळण्याच्या उद्देशानेच सभासद कंपनीमध्ये गुंतवणूक करत असतो, म्हणूनच वार्षिक सभेमध्ये लाभांशाला (Dividend) मान्यता देणे आणि तो जाहीर झाल्यानंतर ३० दिवसात मिळविण्याचा अधिकार सभासदांना असतो.

७) भागधारणा बदलचे अधिकार :

यामध्ये भागप्रमाणपत्र, भागांचे हस्तांतर, हक्कभाग व बोनस भाग यांना प्राप्त करण्याचा अधिकार सभासदांना असतो.

८) कंपनीची अधिशेष मालमत्ता मिळण्याचा अधिकार :

कंपनीच्या विसर्जन समयी, कंपनीची सर्व देणी देऊन झाल्यानंतर उरलेल्या मालमत्तेत सहभागी होण्याचा अधिकार सभासदांना असतो.

९) खटला (Class Action Suit) भरण्याचा अधिकार :

कायद्यांतर्गत फसवणूक, बेकायदेशीर कृत्ये, चुकीची वर्तणूक, कामाची टाळाटाळ करणारे संचालक व कंपनी यांच्या विरोधात खटला भरण्याचा अधिकार सभासदांना प्राप्त होतो. जर हिशेब तपासनीसाने त्याच्या अहवालात अनुचित व दिशाभूल करणारी विधाने केली असल्यास हिशेब तपासनीसावर खटला भरण्याचा अधिकार सभासदांना असतो.

१०० सभासद किंवा ज्या सभासदांकडे एकूण मतांपैकी १०% मते आहेत असे सभासद 'निवारण न्यायाधिकार' (Tribunal for Redress) यांच्याकडे अर्ज करू शकतात. कंपनीच्या व्यवहारांची तपासणी करण्याची मागणी ते करू शकतात.

- १) लाभांश म्हणजे आपल्या भागधारकांना वितरित केलेला कंपनीच्या नफ्यातील हिस्सा.
- २) हक्कभाग म्हणजे कंपनीच्या विद्यमान समभागधारकांना अतिरिक्त समभाग देणे.
- ३) बोनस भाग म्हणजे कंपनीने समहक्क भागधारकांना साठलेल्या नफ्यातून मोफत दिलेले समभाग.
- ४) क्लास ऑक्शन सूट म्हणजे समान प्रकाराची हानी झाल्यामुळे एका समूहाने विरोधी पक्षावर नुकसान भरपाईसाठी खटला भरणे.

सभासदांची कर्तव्ये आणि जबाबदाऱ्या :

सभासदाने काही कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या पार पाडावयाच्या असतात. त्या अशा असतात -

- १) नियमावलीत दिलेल्या सर्व नियमांना सभासद बांधील असतो.
- २) कंपनीच्या भागधारकाची जबाबदारी त्याने खरेदी केलेल्या भागांच्या दर्शनी मूल्याइतकीच मर्यादित असते. या भागांची पूर्ण किंमत भरण्याची जबाबदारी त्याच्यावर असते.
- ३) अमर्यादित कंपनीच्या कर्जाची वा देणी, यांची परतफेड करण्यासाठी सभासदाला व्यक्तिशः जबाबदार धरण्यात येते.

कृती :

सूचिबद्ध सार्वजनिक कंपनीच्या भाग धारणाची (Share holding) रचना शोधून काढा.

सारांश

- कंपनी सभासद हे कंपनीचे अभिन्न असे भाग आहेत.
- कंपनी सभासद व भागधारक या दोन्हीचा अर्थ साधारणपणे सारखाच आहे. पण याला काही अपवाद आहेत.
- करार करण्यास सक्षम असणारी कोणतीही व्यक्ती अथवा कंपनी ही कंपनीची सभासद बनू शकते.
- कंपनीचे सभासदत्व प्राप्त करून घेण्याचे वेगवेगळे मार्ग आहेत पण सर्वात सुलभ व सामान्यपणे सभासदत्व मिळविण्याचा मार्ग म्हणजे भाग खरेदी करणे.
- कंपनीच्या सभासदत्वाचा शेवट होण्याचेही विविध मार्ग आहेत. यालाच सभासदत्व संपुष्टात येणे असे म्हणतात.
- कंपनी सभासदाला विशेष अधिकार दिलेले असतात. तसेच त्याला कर्तव्य व जबाबदाऱ्या पूर्ण करावयाच्या असतात.

स्वाध्याय

प्रश्न १ अ) खाली दिलेल्या पर्यायांमधून योग्य पर्याय निवडून वाक्य पुन्हा लिहा.

१. ज्या व्यक्तीचे नाव सभासद नोंदवहीत लिहिलेले आहे त्या व्यक्तीला असे म्हणतात.
 (अ) सभासद (ब) कर्जदार (क) मालक
२. जेव्हा एखाद्या व्यक्तीचे नाव मध्ये लिहिलेले असते त्याला सभासद असे म्हणतात.
 (अ) नोंद पुस्तक (ब) सभासदाची नोंदवही (क) सभासदांची यादी
३. कंपनीचा सभासद बनू शकत नाही.
 (अ) विदेशी व्यक्ती (ब) महिला (क) अज्ञान व्यक्ती
४. जेव्हा एखादी व्यक्ती भाग खरेदीचा अर्ज भरून भाग खरेदी करते म्हणजे ती व्यक्ती सभासद बनते.
 (अ) भागांसाठी अर्ज करून व भाग वाटपाने
 (ब) घटनापत्रकाची सदस्यता घेऊन
 (क) भाग संक्रमणाने

५. म्हणजेच व्यक्तीच्या कंपनी सदस्यत्वाचा शेवट होणे.

- (अ) सभासदत्व संपुष्टात येणे
- (ब) सभासदत्व प्राप्त करणे
- (क) घटनापत्रकाची सदस्यता घेणे

६. सर्वसाधारण सभेमध्ये सहभागी होण्याचा अधिकार म्हणजेच अधिकार होय.

- (अ) लाभांश मिळण्याचा
- (ब) सभेची सूचना व कार्यक्रम पत्रिका मिळण्याचा
- (क) भाग हस्तांतराचा

प्रश्न १ ब) जोड्या जुळवा.

गट 'अ'	गट 'ब'
अ) मानसिक असंतुलित व्यक्ती	१) कायद्यांतर्गत हस्तांतरण.
ब) विदेशी व्यक्ती	२) सभासद बनू शकत नाही.
क) भाग संक्रमण	३) सभासदत्व रद्द होणे.
ड) भाग स्वाधीन करणे	४) संचालक मंडळ व लेखापरीक्षण अहवालाची प्रत प्राप्त करणे.
इ) भागधारकाचा हक्क	५) कंपनीची सभासद बनू शकते.
	६) संचालक मंडळाच्या सभेला उपस्थित राहणे.
	७) भागधारकाची कर्तव्ये.
	८) मालमत्ता कंपनीच्या स्वाधीन करणे.
	९) कंपनीकडे पैशाची मागणी करणे.
	१०) सचिवाच्या आदेशानुसार समभागांचे हस्तांतरण करणे.

प्रश्न १ क) खालील प्रत्येक विधानासाठी एक शब्द किंवा संज्ञा किंवा शब्दसमूह लिहा.

१. व्यक्तीच्या सभासदत्वाचा शेवट होणे.
२. अशी व्यक्ती जिचे नाव सभासद नोंदवहीत नोंदवलेले आहे.
३. सभासदांची नावे लिहिलेले नोंदपुस्तक.
४. कंपनीचे सभासदत्व मिळविणे.
५. एक असा दस्तऐवज, ज्यावर सह्या करून व्यक्ती कंपनीची सभासद बनू शकते.

प्रश्न १ ड) खालील विधाने बरोबर की चूक ते लिहा.

१. कंपनीचा सभासद होण्यासाठी सगळ्यात सुपरिचित व सोपा मार्ग म्हणजे भाग खरेदी करणे.
२. व्यक्ती आणि संस्था, असे दोघेही कंपनीचे सभासद बनू शकतात.
३. कंपनी सदस्यत्वासाठी कायद्याने सक्षम असणारी कोणतीही व्यक्ती करारनामा करू शकते. हाच महत्त्वाचा निकष कंपनी सदस्यत्वासाठी लागू आहे.
४. मर्यादित दायित्व भागादारी संस्था, कंपनीची सभासद बनू शकत नाही.

५. हिंदू अविभक्त कुटुंबाचा कर्ता कंपनीचा सभासद बनू शकतो.
६. कंपनी सभासदाला विविध हक्क प्रदान केले आहेत.
७. जेव्हा कंपनी लाभांश घोषित करते, तेव्हा कंपनीच्या नफ्यामध्ये सहभागी होण्याचा प्रत्येक सभासदाला हक्क आहे.
८. कंपनीचा सभासद, सर्वसाधारण सभा तसेच संचालक मंडळाची सभा, यांना हजर राहू शकतो.
९. संचालकाची नियुक्ती करण्याचा अधिकार सभासदांना आहे.
१०. अल्पवयीन व्यक्ती कंपनीची सभासद बनू शकते.

प्रश्न १ इ) गटात न बसणारा शब्द शोधा.

१. घटनापत्रकाची सदस्यता घेऊन, भाग जप्ती, भाग खरेदीसाठी अर्ज करून व भाग वाटपाने.
२. भागधारकाचा मृत्यू किंवा दिवाळखोर झाल्याने, भाग खरेदीसाठी अर्ज करून व भाग वाटपाने, स्वेच्छेने भाग परत केल्याने.

प्रश्न १ फ) खालील विधाने पूर्ण करा.

१. ज्या व्यक्तीचे नाव कंपनीच्या सभासद नोंदवहीत नोंदविलेले आहे अशा व्यक्तीस म्हणतात.
२. भागधारकाचा मृत्यू होतो किंवा दिवाळखोर म्हणून घोषित होतो तेव्हा त्याचे संपुष्टात येते.
३. सभासदांना ची नियुक्ती करणे वा काढून टाकण्याचे हक्क आहेत.

प्रश्न १ ग) कंसातील अचूक पर्याय निवडा.

गट 'अ'	गट 'ब'
१. अल्पवयीन	
२. सहकारी संस्था	
३.	भागीदारांच्या नावांने भाग धारण करणे.

(भागीदारी संस्था, कंपनीचा सभासद होऊ शकत नाही, कंपनीची सभासद होऊ शकते.)

प्रश्न १ ह) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१. कोणत्या व्यक्तीला कंपनीचे सभासदत्व मिळू शकत नाहीत?
२. कंपनी सभासदत्व मिळविण्याचा सर्वसामान्य मार्ग कोणता आहे?

प्रश्न १ ई) खालील वाक्यातील अधोरेखित शब्द दुरुस्त करून वाक्य पुन्हा लिहा.

१. अज्ञान व्यक्ती कंपनीची सभासद बनू शकते.
२. भागीदारी संस्था कंपनीची सभासद बनू शकते.

प्रश्न २) खालील संज्ञा/संकल्पना स्पष्ट करा.

१. सभासद
२. भागांचे संक्रमण
३. सभासदत्वाची संपुष्टता
४. सभासदत्वाचे संपादन
५. सभासदत्वाची पात्रता

प्रश्न ३) खालील घटना/परिस्थितीचा अभ्यास करून आपले मत लिहा.

१. श्री. व सौ. 'अ' यांना 'झ' नावाची ११ वर्षांची मुलगी आहे.
(अ) श्री. व सौ. 'अ' कंपनीचे भाग खरेदी करून गुंतवणूक करू शकतात का?
(ब) ते मुलगी 'झ' च्या नावाने भाग खरेदी करू शकतील का ?
(क) उत्तर अ) व ब) चे समर्थनार्थ एक ओळ लिहा.
२. मेसर्स 'अबक' ही भागीदारी संस्था डॉ. अ, डॉ. ब व डॉ. क यांच्या मालकीची आहे. डॉक्टरांना मेसर्स 'अबक' चा नफा कंपनीच्या भागांमध्ये गुंतवायचा आहे.
(अ) मेसर्स 'अबक' ही भागीदारी संस्था, कंपनीच्या भागांची खरेदी करू शकेल का?
(ब) मेसर्स 'अबक' चा नफा कंपनीच्या भागांमध्ये डॉ.अ, डॉ.ब व डॉ.क यांच्या नावाने गुंतविता येईल का?
(क) कंपनीच्या भागांमध्ये गुंतवणूक करण्यास सर्व डॉक्टर्स पात्र आहेत का?
३. झेन मर्यादित कंपनीकडे गुंतवणूक करण्यायोग्य असा नफा आहे. झेन कंपनीला खाली नमूद केलेल्या गोष्टींसाठी मार्गदर्शन करा.
(अ) झेन कंपनी स्वतःच्याच भागांमध्ये गुंतवणूक करू शकते का?
(ब) झेन कंपनी 'टेन' कंपनीच्या भागांमध्ये गुंतवणूक करू शकते का?
(क) (अ) व (ब) च्या उत्तराचे समर्थन एका ओळीत लिहा.

प्रश्न ४) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१. कंपनी सभासदत्व संपादन करण्याचे चार मार्ग लिहा.
२. कंपनी सभासदत्व संपुष्टात येण्याचे चार मार्ग लिहा.
३. कंपनीच्या सर्वसाधारण सभेतील सहभागासंबंधित सभासदांचे हक्क नमूद करा.

प्रश्न ५) खालील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

१. सभासद आणि भागधारक हे अदलाबदल करून वापरता येणारे शब्द आहेत.
२. विदेशी व्यक्ती कंपनीच्या भागामध्ये गुंतवणूक करू शकतात.
३. दिवाळखोर व्यक्तीची कंपनीची सदस्यता संपुष्टात येते.
४. सहकारी संस्था, कंपनी सभासदत्वासाठी पात्र असतात.
५. कंपनीच्या घटनापत्रकावर सही करणारे कंपनीचे पहिले सभासद असतात.
६. सभासदाच्या मृत्यूनंतर नामनिर्देशित व्यक्ती एक व्यक्ती कंपनीची सभासद बनू शकते.
७. कंपनीचे सभासद अनेक हक्कांसाठी पात्र असतात.
८. कंपनी सभासदांना कंपनीचे मूलभूत निर्णय घेण्याचे अधिकार असतात.
९. भागांचे हस्तांतरणाची परिणती म्हणजेच सभासदत्व संपुष्टात येणे.

प्रश्न ६) खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१. कोणत्या परिस्थितीत सभासद हा भागधारक नसतो वा या उलट भागधारक हा सभासद नसतो, याचे वर्णन करा.
२. कंपनी सभासदत्वाला लागणाऱ्या पात्रतेसंबंधी थोडक्यात लिहा.
३. कंपनीच्या सभासदत्वाचे संपादन करण्याचे मार्ग विशद करा.
४. कंपनी सभासदत्व कसे संपुष्टात येते ते स्पष्ट करा.
५. कंपनी सभासदाच्या हक्काविषयी सविस्तर लिहा.

२०२२